

LES IDEES SOBRE LA CAVALLERIA I LA MATÈRIA DE BRETANYA

LLÍVIA PALLISO I ALENTORN

(Universitat Rovira i Virgili)

Tal i com s'especifica al programa, la comunicació està pensada com un dels temes de la tesi doctoral que estic realitzant actualment a la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona i que tracta sobre *La matèria artúrica a Catalunya i les seves connexions europees. Les idees sobre la cavalleria i la matèria de Bretanya*¹ —deia a la meva proposta— complementa les investigacions que estic realitzant sobre la matèria artúrica com a eina de difusió d'idees. Ara bé, comença a constituir un fet habitual allò d'emprendre un nou tema de recerca sense saber on et portarà exactament. Deixeu-me dir que aquest no és un cas excepcional. Allò que va començar com un estudi comparatiu entre tractats de cavalleria europeus (encapçalats pel *Llibre de l'Orde de cavalleria* de Ramon Llull) i la matèria de Bretanya ha pres unes dimensions inesperades. Superades totes les meves expectatives, m'accontento d'oferir un breu estat de la qüestió que a partir d'ara em servirà per desenvolupar aquesta línia d'investigació.

Estudiar la matèria de Bretanya a la literatura catalana és una tasca condemnada a un final precipitat si ens cenyim únicament als manuscrits que ens han arribat.² Les traduccions o adaptacions medievals, en alguns casos en estat fragmentari, ja han estat investigades en major o menor mesura.³ És el cas dels fragments del *Tristany* d'Andorra (Santanach, 2011),⁴ la *Tragèdia de Lançolot de Mossèn Gras* (Riquer, 1984), o la *Stòria del Sant Grasal* (Adroher, 2005), per posar alguns exemples. Altres obres d'influència artúrica, com la *Faula* de Guillem de Torroella, porten directament asso-

1. Constitueix la continuació d'una altra comunicació presentada a Lorient en el marc del Vè Col·loque International de l'Association Française des Catalanistes.

2. Són nombrosos els estudis de recopilació d'aquests materials. En cito alguns que fins ara he consultat (Bohigas 1982; Sharrer 1977 i 1994; Lucía Megías 2004).

3. Existeixen articles i estudis relativament recents de totes elles.

4. Entre d'altres que ha publicat. Aquest és el més recent i compila la resta de les seves investigacions.

ciada la controvèrsia.⁵ És per aquesta raó, a causa de les escasses manifestacions directes conservades, que ens hem de plantejar altres alternatives. José Manuel Lucía Megías (2005) aposta per la via de l'ecdòtica i, al meu parer, no li falta raó. Precisament aquesta metodologia ha permès a Miquel Adroher demostrar que el còdex català la *Storia del Sant Grasal* és una versió i no una traducció. Les filiacions dels diversos manuscrits catalans amb els seus homòlegs europeus han de permetre entendre millor el procés d'introducció de la matèria de Bretanya a casa nostra, encara que ja són uns quants els estudiosos que adverteixen de la relativa influència d'aquest tipus de literatura. Per citar un exemple, Albert Soler i Llopart (1990: 15) a la *Introducció* de la seva edició crítica del *Llibre de l'Orde de cavalleria* diu:

«El beat té en compte, en el desenrotllament del relat, una tradició literària i uns motius novel·lescós evidents, que provenen del *roman courtois* francès, probablement dels *romans* que anomenem del “cicle del Graal”: el motiu del bosc, la figura del vell cavaller que es fa ermità, l'ermità mateix, la relació cavaller-ermità, el motiu de l'escuder dormisquejant i endut pel cavall a l'atzar. Però el lector adverteix immediatament que aquests temes no tenen el simbolisme profund que se'ls pot atribuir en un *roman*».

Un altre exemple, un fragment del *Proemi* de Martí de Riquer a la seva *Aproximació al Tirant lo Blanc* (1990: 13):

«La genealogia del Tirant no hem de cercar-la en la novel·la artúrica o bretona ni en les narracions dels fets dels cavallers de la Taula Rodona que s'escriuen des del segle XII i que amb tant d'entusiasme eren llegides a tota l'Europa culta del XIV i del XV i que encara se seguiran llegint en la centúria següent en forma de llibres de cavalleries. És probable que Joanot Martorell considerés com a paradigmes de cavallers els mítics Lancelot, Perceval, Tristany, Galaàs, etc. Però en posar-se a escriure el Tirant tingué més presents els cavallers i els cabdills del seu temps, i, com a figura del passat —d'un passat ben proper per nosaltres—, el Roger de Flor dels almogàvers que combateren a les mateixes terres en què situarà gran part del seu llibre. I com que Martorell visqué immers en una societat que imitava i revivia les novel·les, ficció sovint molt reeixida en la seva teatralitat i on els cavallers, com ell mateix, s'esforçaven a comportar-se com els grans herois literaris, el Tirant lo Blanc esdevé versemblant i real».

Aquesta versemblança que consistia en una imitació de quelcom que no existia no la trobem, segons Martí de Riquer (1990: 12), a la matèria de Bretanya per uns motius evidents:

«Però el que era normal, corrent i admès era que aquesta desfiguració de la història fos situada en temps passats molt llunyans i en terres de localització geogràfica vaga.

5. Existeix una gran quantitat d'articles sobre l'ús de la Faula (Espadaler 1999; Grifoll 1984; Compagna 2004; Badia 1993; Toldrà 1992-1993) i dues edicions crítiques (Bohigas / Vidal Alcover 1984; Vicent 2011).

Des del segle XII els narradors en llengües romàniques havien alimentat l'anhel de somnis i fantasies de la societat culta amb la invenció d'una Bretanya idealitzada on els cavaller del rei Artús i de la Taula Rodona s'afanyaven en llurs aventures, sovint mancades de versemblança, en un ambient poètic i misteriós, i tot això situat en un nebulós passat molt llunyà. Joanot Martorell escriví amb el propòsit d'endegar aquest anhel d'evasió dintre una visió del seu món contemporani, i fins i tot futur, i de defugir la inversemblança».

Per tant, ja sigui per falta d'adscripció, en el cas del *Llibre de l'Orde de cavalleria*, com per una qüestió de clara oposició, en el *Tirant lo Blanc*, la influència de la matèria de Bretanya no és motiu d'estudi.⁶ Segurament no és motiu d'estudi, a banda de per l'escàs nombre de testimonis, perquè remet a una potent ficció actualment edulcorada, plena d'utopia i, com deia Jean Bodel a la *Chanson des Saisnes*, amb una clara funció d'entreteniment, res a veure amb la realitat:

«N'en son que trois materes à nul home entendant
De France et de Bretagne et de Rome la Grant
en de ces trois materes n'i à nule semblant.
Li conte de Bretagne s'il sont vain et paisant
Et cil de Romme sage et de ses aprendant
cil de France sont voir chascun jou aprant».

Ara bé, s'ha d'anar amb compte amb aquesta percepció perquè resulta simplista: La matèria de Bretanya va servir com a eina propagandística als hereus de Guillem I el Conqueridor quan Geoffrey de Monmouth elaborà la seva *Historia Regum Britanniae*. El *Roman de Brut* de Wace s'emprà amb aquesta mateixa finalitat quan els Plantagenet prengueren el relleu a la dinastia normanda. Les versions del *Tristany* elaborades⁷ per Béroul i Thomas d'Anglaterra denuncien el difícil encaix d'un tipus d'amor molt particular en la societat feudal d'aleshores. A les seves obres, Chrétien de Troyes no només aboca el seu enginy sinó també tota la seva concepció amorosa,⁸ que per cert, remet de manera recurrent a la persecució d'un equilibri amb la cavalleria.⁹ Erich Köhler ha estudiat la noció d'aventura cavalleresca en aquest tipus de literatura. Elspeth Kennedy ha posat en relleu la informació relativa a les relacions vassallàtiques existents a la matèria de Bretanya. Fanni Bogdanow ha discutit a Frappier i Mm. Baumgartner la noció de cavaller celestial i cavaller terrenal en el Cicle Lancelot-Gaal. Per tant, la matèria de Bretanya és portadora d'idees parti-

6. Josep Pujol (2002) sí que analitza aquesta qüestió amb més deteniment. Es dedica a comparar el text del *Tirant* amb el Guillem de Varoic i el *Lancelot*.

7. El tema tristanià prové d'una tradició folklòrica més antiga (Loomis 1945; 1950; 1958) i les noves elaboracions reescruien el material.

8. Aquesta concepció té com a pilar fonamental l'amor-matrimoni.

9. Allò que també s'anomena equilibri entre amor i *militia*.

dàries, conceptes i ideals. Si ens centrem en aquests ideals, i més concretament en els cavallerescos, ens adonem que s'esdevé un diàleg entre realitat i ficció difícil de destriar. No en va Köhler anomenà el seu estudi *L'aventure chevaleresque; Idéal et réalité dans les roman courtois*. La matèria de Bretanya estaria ubicada dins aquest marc ficcional, que pot recollir aspectes o metàfores d'una realitat contemporània i a la vegada desenvolupar idees que poden afectar aquesta realitat. De la mateixa manera que un determinat succés històric pot contribuir a la concepció de la cavalleria. Jean Flori (2006: 302), en un dels seus múltiples treballs sobre les croades, diu:

«Antes de la Cruzada, la caballería no ha alcanzado aún el estado de una institución ni ha desarrollado una ideología que le sea propia. Ni la paz de Dios, ni la *reconquista*, ni la Cruzada se refieren directamente a una misión caballeresca que impondría a sus miembros participar en ella. Sin embargo, la naturaleza y la función de la caballería crean un modelo de comportamiento que, poco a poco, se transforma en ética, luego en ideología, especialmente durante el siglo XII. Los valores religiosos están presentes desde el origen, pero no son predominantes. Durante los siglos XI y XII, la Iglesia intentó, por múltiples medios, infundir sus propios ideales en los nacientes valores de la caballería. Sólo lo consiguió en parte. La Cruzada contribuyó a la formación de la ideología caballeresca, no es su resultado».

Richard Kaeuper (2005: 3), també remet a una realitat per entendre l'essència de la cavalleria, la de Geoffroi de Charny, un cavaller del segle XIV que va escriure *Le livre de chevalerie*:

«The Book of Chivalry is an excellent source for beginning that exploration.¹⁰ It was written by a practicing knight, one of the most renowned of his age. As we will see, it was likely intended for a body of practicing knights, the Order or Company of the Star,¹¹ the new chivalric order of the king of France. The voice we hear speaking in this book is that of a knight, not a clerical reformer. Charny, we will discover, is in his own way a reformer, too; yet he writes always as a practicing warrior, giving practical advice to other practicing warriors on the real world. In the process he reveals how his fellow warriors thought and acted in their very real world, and also how he wanted them to think and act».¹²

10. Es refereix a l'estudi de la cavalleria i més concretament a les fonts de primera mà, no hem d'oblidar que Kaeuper és historiador.

11. En francès *Ordre de l'Étoile*, fundat el 1351 per Joan II de França a imitació de l'Order of the Garter fundat uns anys abans per Eduard III d'Anglaterra, rei que per cert va fer construir una Taula Rodona.

12. *The Book of Chivalry* és un recurs excel·lent per començar aquesta exploració. Va ser escrit per un cavaller, un dels més anomenats a la seva època. Com veurem, la cavalleria era concebuda en el conjunt dels cavallers, l'Orde o Companyia of the Star, el nou orde del rei de França. La veu que sentim parlar en aquest llibre es la d'un cavaller, no un reformista clerical. Charny, descobrirem, és a la seva manera també reformista. Sempre escriu com un guerrer, i dóna consells pràctics a altres guerrers del món real. En aquest procés revela com els seus companys pensaven i actuaven en el seu món real, i també com volia que ells pensessin i actuessin.

Elsbeth Kennedy, que comparteix amb Kaeuper l'edició anglesa d'aquest text, va promoure, precisament, un estudi més ampli de la matèria de Bretanya. Entenia que les manifestacions de la cavalleria són múltiples, i que el fenomen artúric és una d'aquestes manifestacions. De la mateixa manera, podem incloure les croades, els tractats de cavalleria, els documents jurídics, les lletres de batalla, etc. en aquest conjunt d'aspectes que conformen la cavalleria. Ara bé, hem de donar el valor just a cadascuna d'aquestes contribucions,¹³ aplicar filtres, com sosté Kaeuper amb certs matisos (2005 3):

«Other voices often heard on medieval chivalry are finally less directly revealing. A medieval cleric and scholar such as John of Salisbury (ca. 1115-1180) can, of course, tell us much about ideals for knighthood; but we must read his book¹⁴ with great care, understanding that his devotion to revered classical sources will bend medieval knights into shapes as much like Roman soldiers as possible. Ramon Llull (ca. 1232-1316) had formerly been a knight, but even his great work on chivalry comes out of a scholarly study and from a time when he had left the practice of knighthood to become a quasi-friar. Like John of Salisbury's works, Llull's book must be sifted through powerful filters to discover actual historical knighthood. Geoffroi de Charny is as close to the genuine voice of knighthood as we are likely to get».¹⁵

El recel de Kaeuper s'entén perquè allò que ell busca és el sentit real de la cavalleria, allò que va existir, el que ell anomena «veu genuïna». Però és possible entendre la cavalleria en les seves diverses manifestacions, el que era i el que pretenia ser, no com un anhel d'evasió sinó com una eina de difusió d'idees. En aquest sentit, la literatura catalana compta amb un nombre superior de testimonis si apliquem aquests nous paràmetres. Podem establir noves connexions entre la nostra producció literària amb la resta d'Europa. Un cas que ja ha estat àmpliament documentat, per exemple, és el de la influència de la primera part del *Tirant lo Blanch*. Se sap que aquest fragment es bastí a partir del *Llibre de l'Orde de cavalleria* de Ramon Llull i d'una versió catalana del *Guillem de Varoic*. A la vegada, coneixem que el *Guillem de Varoic* és una traducció del *Guy de Warwick* anglès, un personatge llegendari de l'anomenada matèria d'Anglaterra. De

13. El valor d'un testimoni concret pot determinar un aspecte de la cavalleria i allora esdevenir part de la seva evolució a través del temps.

14. *Policratus*.

15. Altres veus que sovint s'escolten sobre la cavalleria medieval són revelacions menys directes. Un clergue i estudiós medieval com John of Salisbury (ca. 1115-1180) pot, evidentment, dir-nos moltes coses sobre els ideals cavallerescos; però hem de llegir el seu llibre amb molt de compte. Hem d'entendre que la seva devoció per venerar les fonts clàssiques farà que els cavallers medievals s'assemblin el màxim possible als soldats romans. Ramon Llull (ca. 1232-1316) formalment va ser un cavaller, però el seu gran treball sobre la cavalleria queda fora de l'estudi d'aquest camp i fora de lloc quan deixa la pràctica de la cavalleria per a esdevenir un frare. Com els treballs de John of Salisbury, el llibre de Llull ha de passar per uns potents filtres per descobrir la cavalleria real, històrica. Geoffroi de Charny és una veu més propera i genuïna a la cavalleria, que és el que nosaltres volem aconseguir.

la mateixa manera que el *Guy de Warwick* es traduí al català, resulta que el *Llibre de l'Orde de cavalleria* compta, per exemple, amb una traducció que es troba al Regne Unit, i que per cert comparteix manuscrit amb l'*Arbre de Batailles* d'Honoré Bouvet, un tractat de cavalleria provençal que també es traduí al català. Les influències d'aquest *Arbre de Batailles* d'Honoré Bouvet ressonen, aproximadament un segle després, a l'*Arbre d'Honor* de Gabriel Turell, de la mateixa manera que ho fan el *Tractat de Cavalleria* de Pere III (a imatge de la *Segona Partida* d'Alfons X) o el tractat *De Batalla* atribuït al jurista Pere Albert. Aquesta brevíssima enumeració a tall d'exemple i els arguments esmentats anteriorment permeten la següent reflexió final. L'estudi de la matèria de Bretanya a casa nostra pot seguir un camí espars, com ha fet fins ara, o pot intentar un altre tipus d'aproximació diferent. Aquesta aproximació, de manera complementària a la possible via de l'ecdòtica proposada per Lucía Megías (2005), pot ser l'estudi d'altres manifestacions com la cavalleria a Catalunya. Prova d'això és que encara avui existeix un buit editorial pel que fa a edicions crítiques o senzillament edicions d'alguns tractats, com és el cas del de Bernabé Assam, una manca que contribueix a una visió parcial d'una qüestió més enllà de la literatura.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADROHER, MIQUEL (2006): «La Stòria del Sant Grasal, version franciscaine de la Queste del Saint Graal». *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres*, vol. 50, p. 77-119.
- ARAGÓN, MARIA AURORA (2003): *Literatura del Grial*. Madrid, Editorial Síntesis.
- BADIA, LOLA (1993): «De la Faula al Tirant lo Blanc, passant pel Llibre de la Fortuna e Prudència». BADIA, LOLA (ed.): *Tradició i modernitat als segles XIV i XV: estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*. Montserrat/València, PAM/Institut Universitari de Filologia Valenciana, p.93-128.
- BOGDANOW, FANNI (1986): «An Interpretation on the Meaning and Purpose of the Vulgate 'Queste del Saint Graal'». *The Changing face of arthurian romance; essays on Arthurian prose romances in memory of Cedric E. Pickford*. Cambridge, Brewer, p. 23-46.
- BOHIGAS, PERE (1947): *Tractats de Cavalleria*. Barcelona, Barcino.
- BOHIGAS, PERE (1982): «La Matèria de Bretanya a Catalunya». *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Barcelona, PAM, p. 277-294.
- BOHIGAS, PERE / VIDAL ALCOVER, JAUME (ed.) (1984): *La Faula / Guillem de Torroella*. Tarragona, Tarraco.
- BURGAYA, CECÍLIA (ed.) (1992): *Arbre d'Honor / Gabriel Turell*. Barcelona, Barcino.
- CIRLOT, VICTORIA (ed.) (1986): *Tristán e Iseo / Bérout*. Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias.
- CIRLOT, VICTORIA (2005): *Figuras del destino*. Madrid, Siruela.
- COMPAGNA, ANNA MARIA (ed.) (2004): *La favola / Guillem de Torroella*. Roma, Carroci.

- FLORI, JEAN (2006): *Pedro el Ermitaño y el origen de las Cruzadas*. SERRAT, MANUEL (trad.). Barcelona, Edhasa.
- FLORI, JEAN (2010): *Las cruzadas*. PEINADO, RAFAEL (trad.). Granada, Universidad de Granada.
- GRIFOLL, ISABEL (1984): «La Faula de Guillem de Torroella». *Els Marges*, vol. 32, p. 99-102.
- KAEUPER, RICHARD W. / KENNEDY, ELSPETH (ed.) (2005): *A Knight's Own Book of Chivalry* / Geoffroi de Charny. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- KENNEDY, ELSPETH (1957): «Social and Political Ideas in the french Prose Lancelot». *Medium aevum*, vol 26.
- KÖHLER, ERICH (1990): *La aventura caballescica: Ideal y realidad en la narrativa cortés*. GARÍ, BLANCA (trad.). Barcelona, Sirmio.
- LOOMIS, ROGER SHERMAN (1945): «Morgain La fee and the Celtic Goddesses». *Speculum*.
- LOOMIS, ROGER SHERMAN (1950): «Breton Folklore and Arthurian Romance». *Comparative Literature*.
- LOOMIS, ROGER SHERMAN (1958): «Arthurian Tradition and Folklore». *Folklore*.
- LUCÍA MEGÍAS, JOSÉ MANUEL (2005): «Literatura caballescica catalana: de los testimonios a la interpretación (un ensayo de crítica ecdótica)». *Caplletra*, vol. 39.
- MARTÍN LALANDA, JAVIER (2009): *La Orden de Caballería / Libro de la Orden de Caballería*. Madrid, Siruela.
- PUJOL, JOSEP (2002): *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el Tirant lo Blanc*. Barcelona, Curial/PAM.
- RIQUER, MARTÍ DE (1963): *Lletres de Batalla I. Cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*. Barcelona, Barcino.
- RIQUER, MARTÍ DE (1968): *Lletres de Batalla II. Cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*. Barcelona, Barcino.
- RIQUER, MARTÍ DE (1968): *Lletres de Batalla III. Cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*. Barcelona, Barcino.
- RIQUER, MARTÍ DE (1984): *Tragèdia de Lançalot / Mossèn Gras*. Barcelona, Quaderns Crema.
- RIQUER, MARTÍ DE (1990): *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona, Quaderns Crema.
- SANTANACH, JOAN (2011): «Sobre la tradició catalana del Tristany de Leonís i un nou testimoni fragmentari». *Mot so razo*, vol. 9.
- SHARRER, HARVEY L. (1977): *A critical Bibliography of Hispanic Arthurian material I*. London, Grant & Cutler.
- SHARRER, HARVEY L. (1994): «The Acclimatization of the Lancelot Grail Cycle in Spain and Portugal». LACY, NORRIS J. (ed.): *Medieval Arthurian literature: a guide to recent research*. New York, Garland.
- SOLER I LLOPART, ALBERT (1988): *Llibre de l'Orde de cavalleria / Ramon Llull*. Barcelona, Barcino.
- TOLDRÀ, MARIA (1992-1993): «Notes sobre la suposada lectura 'sebastianista' de La Faula». *Llengua & Literatura*, vol. 5, p. 471-478.

TORRES ASENSIO, GLORIA (2003): *Los orígenes de la literatura artúrica*. Barcelona, Universitat de Barcelona.

TYERMAN, CHRISTOPHER (2004): *Las Cruzadas. Realidad o mito*. RABASEDA-GASCÓN, JUAN (trad.). Barcelona, Crítica.

VICENT SANTAMARIA, SARA (ed.) (2011): *La faula / Guillem de Torroella*. València, Tirant lo Blanch.